षोडशः पाठः १६

सूक्तयः

(अव्ययानि)

१. **सत्यं वद धर्मं चर।**

भावार्थः त्वं सर्वदा अपि सत्यवचनानि एव वद। धर्मानुसारम् आचरणं कुरु ।

२. **वद वाक्यं शुभं सदा।**

भावार्थः त्वं सर्वदा एव शुभकरं प्रीतिकरं कर्णप्रियं च वाक्य वद ।

३. **नहि सत्यात् परं धनम्।**

भावार्थः सर्वश्रेष्ठं धनं सत्यम् एव अस्ति । अस्मिन् संसारे सत्यात् श्रेष्ठं धनं किमपि नास्ति।

४. **हितं मनोहारि च दुर्लभं वचः।**

भावार्थः यद्वचनं हितकरम् अस्ति कर्णप्रियं चापि अस्ति। तादृशं वचनं एकत्र न मिलति । अर्थात् यद्वचनं हितकरं भवति प्रायः तद्वचनं मनःप्रियं न भवति। अतः हितकरं वचनं सर्वदापि ग्राह्यम् अस्ति । तत्र मनोहरस्य अपेक्षा न करणीया।

५. **कीर्तिः यस्य सः जीवति।**

भावार्थः यः मनुष्यः उत्तमानि कार्याणि कृत्वा यशः अर्जितवान् तस्य एव जीवनं सार्थकम् अस्ति। यस्य यशः नास्ति तस्य जीवनं मृत्युसमः एव अस्ति अतः सत्कार्याणि कुर्वन्तः वयं यशः अर्जयेम।

६. **सङ्घे शक्तिः कलौ युगै।**

भावार्थः इदं युगं कलियुगम् अस्ति। अस्मिन् कलियुगे सङ्घटने एव शक्तिः भवति। सङ्घटिताः जनाः सर्वं कार्यं साधयन्ति, असङ्घटिताः न। अतः वयं सङ्घटिताः भवेम।

७. **सन्तोषः परमं सुखम्।**

भावार्थः सर्वोत्तमं सुखं सन्तोषः एव अस्ति। एतत् सुखं यस्य समीपे भवति सः सर्वदा सुखी भवति। अतः वयं सन्तुष्टाः भवाम।

८. **शरीरमाद्यं खलु धर्मसाधनम्।**

भावार्थः यदि वयं धर्मानुसारम् आचरणं कृत्वा पुण्यानि अर्जयितुम् इच्छामः तर्हि प्रथमं शरीरस्य रक्षणम् आवश्यकम्। शरीरेण विना वयं धर्माचरणेन पुण्यार्जनं कथं करिष्यामः।

९. **जलदुरुपयोगः महत्पापम्।**

भावार्थः जलस्य दुरुपयोगं कृत्वा तस्य नाशः, जीवनस्य एव नाशः अस्ति। अतः एतत् महत्पापम् एव अस्ति ।

१०. **अमृतमेव गवां क्षीरम्।**

भावार्थः गवां दुग्धम् अमृततुल्यं अस्ति यतोहि अन्येषां प्राणिनां दुग्धस्य अपेक्षया गोः दुग्धं बहुगुणयुक्तं स्वास्थ्यवर्धकं च भवति।

११. **उदारचरितानां तु वसुधैव कुटुम्बकम्।**

भावार्थः उदारचिन्तनशीलाः जनाः समस्तां पृथिवीं स्वकुटुम्बसमानाम् एव चिन्तयन्तीति ते अन्येषु भेदं न गणयन्ति।

शब्दार्थः

शब्दः	सरलार्थः	हिन्दी अर्थ
वद	त्वं कथय	बोलो
चर	त्वम् आचरणं कुरु	आचरण करो
सत्यात्	सत्यभाषणात्	सत्य से
मनोहारि	रुचिकरम्	मन को प्रिय लगने वाला
कीर्तिः	यशः	यश
सङ्घे	सङ्घटने	संगठन में
कलौ युगे	अस्मिन् युगे	कलयुग में
परमम्	श्रेष्ठम्	श्रेष्ठ
आद्यम्	प्रथमम्	पहला

गवाम्	धेनूनाम्	गायों का
क्षीरम्	दुग्धम्	दूध
वसुधैव	पृथ्वी एव	पृथ्वी ही
कुटुम्बकम्	परिवारः	परिवार

अभ्यासः

१. **निम्नलिखितशब्दानाम् उच्चारणं कुरुत –**

न हि सत्यात्, सङ्घे शक्तिः, शरीरमाद्यम्, जलदुरुपयोगः, उदारचरितानां, कुटुम्बकम्।

२. **अधोलिखितवाक्यानां सस्वरगानं कुरुत –**

(क) न हि सत्यात् परं धनम्,

(ख) शरीरमाद्यं खलु धर्मसाधनम्।

(ग) उदारचरितानां तु वसुधैव कुटुम्बकम्।

(घ) जलदुरुपयोगः महत्पापम्।

(ङ) सङ्घे शक्तिः कलौ युगे।

(च) अमृतमेव गवां क्षीरम्।

३. **एकेन शब्देन उत्तरत –**

(क) कीदृशं वाक्यं वद ?

(ख) परमं धनं किम् अस्ति?

(ग) संसारेऽस्मिन् कः जीवति ?

(घ) परमं सुखम् कः अस्ति?

(ङ) गवां क्षीरं कीदृशम् अस्ति ?

(च) कस्य दुरुपयोगः महत्पापम् अस्ति?

४. अधोलिखितशब्दान् चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत –

शुभम् , दुर्लभम् , परमम् , खलु, वसुधैव

(क) उदारचरितानां तु .... कुटुम्बकम्।

(ख) शरीरमाद्यं .... धर्मसाधनम्।

(ग) सन्तोषः ....सुखम्।

(घ) हितं मनोहारि च .... वचः।

(ङ) वद वाक्यं .... सदा।

५. उपयुक्तकथनस्य पुरतः 'आम्' अनुपयुक्तस्य च पुरतः 'न' इति लेख्यम् –

(क) वद वाक्यं शुभं सदा। [ ]

(ख) हितं मनोहारि च न दुर्लभं वचः। [ ]

(ग) सङ्घे शक्तिः कलौ युगे। [ ]

(घ) शरीरमाद्यं न खलु धर्मसाधनं। [ ]

(ङ) अमृतमेव गवां क्षीरम्। [ ]

६. पर्यायवाचिशब्दान् लिखत –

कीर्तिः ....

जलम् ....

वचः ....

शक्तिः ....

वसुधा ....

७. अधोलिखितानां शब्दानां विलोमपदानि लिखत –

(क) सत्यम् ....

(ख) शुभम् ....

(ग) कीर्तिः ....

(घ) सुखम् ....

(ङ) धर्मम् ....

योग्यता-विस्तारः

१. **एतान् अपि पठाम -**

(१) सत्यमेव जयते नानृतम्।

(२) आलस्यं हि मनुष्याणां शरीरस्थो महान् रिपुः।

(३) प्रियवाक्यप्रदानेन सर्वे तुष्यन्ति जन्तवः।

(४) यत्र नार्यस्तु पूज्यन्ते रमन्ते तत्र देवताः।

(५) आचारहीनं न पुनन्ति वेदाः।

२. **चित्रं दृष्ट्वा जानीम -**

पुरतः युवकस्य **पुरतः** दूरदर्शनम् अस्ति।

पृष्ठतः युवकस्य **पृष्ठतः** आसन्दः अस्ति।

अव्ययपदानि

यथा - **यथा** राजा **तथा** प्रजाः । (भावार्थः -राजा प्रजाः च समाना एव)

यथा लता गायति तथा अन्यः गायकः न गायति। (भावार्थः - लता उत्तमं गायति इत्यर्थः)

वृक्षतः फलं पतति। प्रश्नः - **कुतः** फलं पतति?

एतत् मम गृहं । अहम् **इतः** विद्यालयं गच्छामि

सः युद्धं न कृतवान् **यतोहि** सः दुर्बलः अस्ति।

शीघ्रम् वायुयानं **शीघ्रं** प्राप्नोति।

मन्दम् गजः **मन्दं** चलति।

उच्चैः सिंहः **उच्चैः** गर्जति।

मा चिन्तां कुरु

वृथा कालयापनं मास्तु।

पुष्पाणि **इतस्ततः** विकीर्णानि सन्ति।

युवकः भ्रमणार्थम् उद्यानं गच्छति। प्रश्नः - युवकः **किमर्थम्** उद्यानं गच्छति

?